

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО. ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

Сорокун Віталій Миколайович,
кандидат юридичних наук,
асистент кафедри міжнародного права,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого,
Україна, м. Харків
e-mail: vee.sor@aol.com
ORCID 0000-0001-7602-789X

УДК 341.231.14

ЗАГАЛЬНІ ПРИНЦИПИ ПРАВА НА СВОБОДУ ДУМКИ, СОВІСТІ ТА РЕЛІГІЇ ВІДПОВІДНО ДО РІШЕННЯ «С.А.С. ПРОТИ ФРАНЦІЇ» ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

У статті розглянуто питання основних стандартів права на свободу думки, совісті та релігії, закріпленого ст. 9 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. в інтерпретації Європейського суду з прав людини за рішенням «С.А.С. проти Франції». Зокрема, проаналізовано питання визначення поняття «демократичне суспільство», розкрито зміст основних принципів, на яких ґрунтується це право.

Ключові слова: свобода совісті та релігії; свобода віросповідання; демократичне суспільство; міжнародні стандарти права на свободу совісті та релігії; Європейський суд з прав людини; переконання; обмеження на свободу сповідувати релігію.

Сорокун В. Н., кандидат юридических наук, асистент кафедри міжнародного права, Національний юридический університет імені Ярослава Мудрого, Україна, г. Харків.
e-mail: vee.sor@aol.com ; ORCID 0000-0001-7602-789X

Общие принципы права на свободу мысли, совести и религии в соответствии с решением «С. А. С. против Франции» Европейского суда по правам человека

Рассмотрены вопросы основных стандартов права на свободу мысли, совести и религии, закреплённого в ст. 9 Европейской конвенции прав человека и основоположных свобод 1950 г. в интерпретации Европейского суда по правам человека в решении «С. А. С. против Франции». В статье исследуется практика Европейского суда по статье 9. Автор касается проблемы определения понятия «демократическое общество». Также раскрывается содержание основных принципов, на которых основано данное право.

Ключевые слова: свобода совести и религии; свобода вероисповедания; демократическое общество; международные стандарты права на свободу совести и религии; Европейский суд по правам человека; убеждения; ограничения свободы вероисповедания.

Постановка проблеми. Міжнародно-правові стандарти права на свободу думки, совісті та релігії ще недостатньо досліджено в українській науці міжнародного права. Сучасному досліднику треба розуміти, що саме становить каталог стандартів цього права та як ці стандарти тлумачаться Європейським судом з прав людини (далі – Суд). У рішенні «С.А.С. проти Франції» від 2014 р. . (далі – «С.А.С.») Суд виводить такий каталог, дослідити який дуже важливо для розуміння і застосування цього права.

Актуальність теми. Розуміння стандартів право на свободу совісті та релігії не є сталим, воно постійно розвивається прецедентною практикою Суду. Рішення «С.А.С.» є одним з останніх і найбільш неоднозначних рішень Суду за ст. 9 Європейської конвенції з прав людини, в якому він надає як каталог відповідних стандартів, так і своє тлумачення. Аналіз такої новітньої практики Суду й обумовлює актуальність даного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Міжнародно-правова практика захисту права на свободу думки, совісті та релігії, а також міжнародне-правове співробітництво з гарантування та захисту цього права досліджувала Ю. Ю. Фесун, у галузі конституційного права ці проблеми вивчали Малишко В. М., Г. Л. Сергієнко та Л. В. Ярмол.

Мета статті – проаналізувати основні стандарти права на свободу думки, совісті та релігії в їх тлумаченні Європейським судом з прав людини у рішенні «С.А.С. проти Франції».

Виклад основного матеріалу. При застосуванні права завжди зручно мати певні інструменти, які виокремлюють і тлумачать його принципи, а також систематизують існуючу практику його імплементації. Завданням дослідника є створення таких інструментів. З одного боку, вони будуть корисними для практика, з іншого – стануть певним етапом для наступного дослідження правової норми. Це особливо необхідно відносно норм, у тлумаченні та застосуванні яких завжди виникають труднощі.

Однією з таких норм є право на свободу думки, совісті та релігії, закріплене у ст. 9 Європейської конвенції із захисту прав людини і основоположних свобод 1950 р. (далі – ЄКПЛ) [1]. Складнощі з тлумачення та застосування цього права полягають у тому, що воно стосується здебільшого суб'єктивної площини, внутрішньої царини особи – її думки, совісті, віри. Такі поняття не підлягають нормативному визначенню. Проте вони впливають на те, як особа сприймає себе у світі серед інших, в які відносини вона вступає, як інші сприймають її. Думка, совість і віра визначають поведінку особи в соціумі, спонукають її діяти у зовнішній площині відповідно до них, або утримуватися від дій, які їм суперечать. Саме тому право на свободу думки, совісті та релігії, торкаючись самої сутності людської особистості, є одним із фундаментальних і найбільш складних у застосуванні.

Міжнародно-правові стандарти та шляхи застосування права на свободу думки, совісті та релігії ще недостатньо досліджено в українській

науці міжнародного права. На сьогодні існує лише одне монографічне видання, в якому було розглянуто його міжнародно-правовий захист на універсальному та регіональному рівнях, а також міжнародно-правові зобов'язання України щодо гарантій та співробітництва в його захисті [2]. Це зумовлює необхідність створення доступного для науковців і практиків інструменту, який би систематизував відповідні міжнародно-правові стандарти та їх імплементацію.

В універсальному та регіональному міжнародному праві сьогодні існують два найважливіші документи, які є обов'язковими для держав-учасниць і безпосередньо торкаються права на свободу думки, совісті та релігії. Це, відповідно, Міжнародний пакт про громадянські й політичні права 1969 р. (далі – Пакт), зокрема його ст. 18 [3]¹, та ЄКПЛ зі спеціальною ст. 9². Обидві статті є дуже близькими за змістом і суттю, але мають і певні розбіжності.

Узагальнення та аналіз міжнародних стандартів і принципів, які містяться в цих нормах, становлять певний інтерес для дослідників. Якщо розглядати Пакт, то справа тут є більш зрозумілою – у вересні 1993 р. Комітет з прав людини прийняв документ ССРР/С/21/Rev.1/Add.4 під назвою «Зауваження загального порядку № 22» [4], в якому систематизував і розтлумачив універсальні стандарти, що містяться у ст. 18. Справа щодо ст. 9 ЄКПЛ є більш складною, оскільки не існує єдиного загального коментаря її стандартів і принципів. Їх тлумачення ми знаходимо в численних рішеннях Суду, що значною мірою ускладнює їх систематизацію та дослідження, особливо з огляду на певну динаміку й «еволюцію» в їх тлумаченні самим Судом.

Суд це розуміє. Мабуть саме тому в одному з останніх рішень щодо ст. 9 – «С.А.С. проти Франції» від 1 липня 2014 р. [5] – він не зробив тра-

¹ 1.Кожна людина має право на свободу думки, совісті та релігії. Це право включає в себе свободу мати чи приймати релігію або переконання на свій вибір і свободу сповідувати свою релігію та переконання як одноосібно, так і спільно з іншими, публічно чи приватно, у відправленні культу, виконанні релігійних і ритуальних обрядів та вчень.

2.Ніхто не повинен зазнавати примусу, що принижує його свободу мати чи приймати релігію або переконання на свій вибір.

3.Свобода сповідувати релігію або переконання підлягає лише обмеженням, які встановлено законом і які є необхідними для охорони суспільної безпеки, порядку, здоров'я і моралі, так само як і основних прав і свобод інших осіб.

4.Держави, які беруть участь у цьому Пакті, зобов'язуються поважати свободу батьків і у відповідних випадках – законних опікунів забезпечувати релігійне і моральне виховання своїх дітей відповідно до своїх власних переконань.

² 1.Кожен має право на свободу думки, совісті та релігії; це право включає в себе свободу змінювати свою релігію або переконання, а також свободу сповідувати свою релігію або переконання під час богослужіння, навчання, виконання та дотримання релігійної практики й ритуальних обрядів як одноосібно, так і спільно з іншими, як прилюдно, так і приватно.

2.Свобода сповідувати свою релігію або переконання підлягає лише таким обмеженням, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах громадської безпеки, для охорони публічного порядку, здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб.

диційне посилення на «усталену практику Суду», а узагальнив власні тлумачення принципів ст. 9, які він робив, починаючи з розгляду першої справи за цією статтею ще в 1993 р. [6]. Рішення Великої палати у справі «С.А.С.» не є однозначним і може стати предметом подальшого дослідження. Але те, що в ньому Суд узагальнив власну практику, являє собою неабияку цінність для дослідника ст. 9 ЄКПЛ, тому що в цій частині справа стає тим самим необхідним для нас інструментом. Це зумовлює і мету даної наукової статті – донести до дослідника і практика в українській науці міжнародного права каталог стандартів права на свободу думку, совісті та релігії, закріпленого у ст. 9 ЄКПЛ, та їх тлумачення.

Отже, у §§ 123–131 рішення «С.А.С.» Велика палата Суду визначила такі принципи відносно ст. 9 ЄКПЛ.

По-перше, в § 124 рішення Суд зазначив, що свобода думки, совісті та релігії «є однією з підвалин «демократичного суспільства» у значенні Конвенції» (тут і далі переклад наш. – В. С.). Гарантування та захист прав людини, плюралізм і пропорційність втручання держави у права людини, соціальна необхідність є основними характеристиками демократичного суспільства. Як вказав Суд у справі «Коккінакіс проти Греції» та у багатьох подальших рішеннях, плюралізм є невіддільним від демократичного суспільства [6, § 31]¹.

Відразу ж виникає питання: що розуміє Суд під визначенням «демократичне суспільство»? Окремого вичерпного визначення цього терміна Суд на надає, однак з його практики можна вивести певні основні характеристики. Наприклад, у рішенні у справі «Лейла Сахін проти Туреччини» від 1995 р. Суд вказав: «Плюралізм, терпимість, відкритість і широта поглядів є відмітними ознаками «демократичного суспільства» (тут і далі курсив наш. – В. С.)². Хоча індивідуальні інтереси іноді можуть підпорядковуватись інтересам групи, демократія не означає просто, що погляди більшості мають завжди панувати: повинен бути досягнутий *баланс*, який забезпечить справедливе та належне ставлення до людей з меншин і запобігатиме зловживанню домінуючим положенням ... Плюралізм і демократія також повинні засновуватися на *діалозі та дусі компромісу*, які необхідно призведуть чисельні *поступки* з боку осіб або груп осіб. Такі поступки є виправданими задля підтримання та просування *ідеалів та цінностей* «демократичного суспільства» ... Якщо ці «права і свободи» безпосередньо знаходяться серед тих, що гарантуються Конвенцією або її Протоколами, потрібно погодитись, що необхідність їх захисту може змусити держави

¹ Також, наприклад, див. § 7 Преамбули Рамкової конвенції про захист національних меншин 1995 р.: «Вважаючи, що *плюралістичне та справді демократичне суспільство* має не тільки поважати етнічну, культурну, мовну та релігійну самобутність кожної особи, яка належить до національної меншини, а й створювати відповідні умови для виявлення, збереження та розвитку цієї самобутності» [7]

² У § 127 рішення «С.А.С.» Суд також визначає *релігійну злагоду* як ознаку демократичного суспільства.

обмежувати інші права чи свободи, які також визначені у Конвенції¹. Саме цей постійний пошук балансу між основоположними правами кожного індивіду становить фундамент «демократичного суспільства» [8, § 108]². § 128 рішення «С.А.С.» є прямим цитуванням цього параграфу.

По-друге, в § 124 рішення «С.А.С.» Суд зазначає, що свобода думки, совісті та релігії «у своєму релігійному вимірі є одним з найбільш життєвих елементів, які формують особистість віруючих та їх уявлення життя. Проте вона є також цінним надбанням для атеїстів, агностиків, скептиків і байдужих». Дійсно, як свідчить аналіз практики Суду, на лише історичні чи універсальні релігії, такі як християнство, іудаїзм або іслам захищаються ст. 9 ЄКПЛ. Під захист також беруться пацифізм, комунізм, атеїзм, агностицизм, скептицизм, байдужість тощо [2, с. 150]. Щоб потрапити під захист ст. 9 ЄКПЛ, релігійні або філософські переконання мають досягти певного рівня переконливості, серйозності, зв'язаності та важливості. З точки зору Суду, філософськими є такі переконання, які заслуговують на повагу в «демократичному суспільстві» та не є несумісними з людською гідністю [11, § 36].

По-третє, в § 124 рішення «С.А.С.» Суд вказав, що свобода думки, совісті та релігії складається не лише з права мати власні релігійні або філософські переконання, але й з права на їх зовнішній прояв. «Це право має наслідком, поміж іншого, свободу мати або не мати релігійних вірувань та свободу практикувати³ або не практикувати релігію» [12, § 34]. «Хоча релігійна свобода перш за все є справою індивідуального сумління, вона також припускає ... свободу «сповідувати [власну] релігію, – вказав Суд у справі «Коккінакіс проти Греції» та зосередив особливу увагу на праві поширювати переконання серед інших з метою їх навернення до певної релігії. – Свідчення словами і справами пов'язане з існуванням релігійних переконань» [6, § 31].

По-четверте, в § 125 Суд зосереджується на формах і видах сповідання. «Це право..., – наголошує Суд, – припускає свободу сповідувати власну релігію одноособово та приватно, або у спільноті з іншими, публічно та у колі тих, з ким особа поділяє віру». «Одноособово і приватно, спільно з іншими і прилюдно» є чотири форми сповідання релігії, передбачені в § 1 ст. 9 ЄКПЛ. Людина має право самостійно і без примусу приймати рішення щодо того, яким чином вона буде сповідувати власну релігію. Одноособове та приватне сповідання дуже рідко вступає в конфлікт з правами і свободо-

¹ До основних принципів демократичного суспільства Суд також відносить *секуляризм*. У рішенні у справі *Партії благодійності проти Туреччини* від 2003 р. Велика палата зазначила: «принцип секуляризму, безперечно, є одним з фундаментальних принципів держави, які гармонують з верховенством права та повагою до прав людини і демократії. Ставлення, яке неспроможне поважати цей принцип, не обов'язково буде прийматись як таке, що підпадає під свободу сповідувати релігію, і не матиме захисту ст. 9 Конвенції» [8, § 93].

² Також див. §§ 112-113 рішення Великої палати у справі «Пассагну та інші проти Франції» від 1999 р. [10]

³ Англійське *topractice* та французьке *pratiquer* перекладені як *виконання* в українському тексті ст. 9 ЄКПЛ.

дами інших осіб. Інша справа – сповідання публічне й разом з іншими. Тобто ЄКПЛ бере під захист не лише можливість, скажімо, групи вірян, виявляти свої переконання в публічних місцях. Вона захищає асоціативне життя релігійної громади від невиправданого втручання з боку держави, бо, як зазначає Суд, релігійні спільноти традиційно існують у формі організованих структур [13, § 112]. ЄКПЛ також передбачає чотири види сповідання: «під час богослужіння, навчання, виконання та дотримання релігійної практики та ритуальних обрядів». Різницю між цими видами було розкрито у монографії автора [2, с. 155–159].

По-н'яте, в § 125 Суд вказує, що «проте ст. 9 не захищає кожную дію, мотивовану або натхнену релігією чи переконанням, і не завжди гарантує право поводитись у публічній сфері у відповідності до приписів власної релігії чи переконання». Такий висновок Комісія з прав людини вперше зробила у справі «Арроусміт проти Об'єднаного Королівства» від 1978 р.: «Коли дії особи безпосередньо не виражають відповідні переконання, їх не можна вважати такими, що захищаються ст. 9 (1), навіть якщо вони вмотивовані або натхненні цими переконаннями» [14, § 71, 75-76].

Більш того, на думку Суду, користуючись правом на свободу сповідувати релігію, особі може бути потрібно взяти до уваги її безпосередні обставини. Прикладом цього є рішення Суду у справі «Калак проти Туреччини»: «Обираючи військову кар'єру, пан Калак прийняв за власним бажанням систему військової дисципліни, яка за своєю природою означає можливість накладання обмежень на певні права і свободи членів збройних сил, які не можуть накладатись на цивільних. Держави можуть впроваджувати для власних збройних сил дисциплінарні правила, які можуть забороняти той чи інший вид поведінки, зокрема відносини, що є шкідливими для встановленого порядку, якого вимагає військова служба» [15, § 28]. Суд також вказав, що «ст. 9 не завжди гарантує право поводити себе у відповідності до приписів релігійних переконань і не надає особам, які так поведуться, право нехтувати правилами, що є доведено виправданими» [9, § 121].

По-шосте, для того, щоб держава безсторонньо могла гарантувати кожній особі, яка знаходиться під її юрисдикцією, права і свободи, визначені в ЄКПЛ, можливо необхідно буде впроваджувати певні обмеження на свободу сповідувати релігію чи переконання. Це означає, що на відміну від свободи думки, совісті та релігії, свобода сповідувати релігію чи переконання не є абсолютною. Часом тут можуть виникати гострі суперечки. Але держава не може просто перестати гарантувати права та свободи. Однією з вимог до «демократичного суспільства» є те, що держава має дбати й забезпечувати співіснування осіб і груп осіб, чий погляд можуть суттєво відрізнятись, шляхом гарантування їх прав і свобод. Проте водночас держава може їх певним чином обмежувати. «У демократичних суспільствах, в яких серед населення співіснують декілька релігій, може бути необхідним накласти

обмеження на цю свободу задля примирення інтересів різних груп та забезпечення поваги до переконань кожного» [6, § 33]. Суд також наголосив на цьому в § 126 рішення у справі «С.А.С.».

По-сьоме, в § 127 рішення «С.А.С.» Суд зосереджує увагу на ролі держави у гарантуванні свободи сповідувати релігію: «Суд завчасно підкреслював роль держави бути нейтральним і безстороннім організатором здійснення різноманітних релігій, вір і переконань та наголошував на тому, що така роль сприяє публічному порядку, релігійній злагоді та толерантності у демократичному суспільстві. Як зазначалось раніше, він також вважає, що обов'язок держави щодо нейтральності та безсторонності є несумісним з будь-якими повноваженнями держави оцінювати легітимність релігійних переконань або шляхів вираження цих переконань» [6].

Такий висновок цілком логічно впливає з попередніх рішень Суду. Наприклад, «право на свободу віросповідання, як воно гарантовано Конвенцією, виключає будь-яке визначення державою, чи є легітимними релігійні переконання або засоби вираження таких переконань», а держава може наглядати лише за додержанням формальних вимог, наприклад, щодо будівництва місць для поклоніння або організації релігійних громад тощо [16, § 47]. Обов'язок держави щодо нейтральності та безсторонності також вимагає від неї забезпечувати взаємну терпимість між групами, що конфліктують між собою [8, § 91], а не усувати причину напруженості шляхом знищення плюралізму [17, § 53].

По-восьме, держава все ж таки має широкі повноваження щодо встановлення пропорційних і необхідних обмежень до свободи віросповідання – зазначає Суд у §§ 129-130 рішення «С.А.С.». Саме держава відіграє головну роль у цьому питанні, реалізуючи зобов'язання за ст. 1 ЄКПЛ гарантувати кожній особі, яка перебуває під її юрисдикцією, певні права та свободи. Суд має тут лише допоміжну функцію. Таке ставлення Суд пояснює тим, що саме національна влада, а не міжнародні судові інстанції, найкраще розуміються на локальних обставинах і потребах. Це стосується і випадків, коли йдеться про відносини держави та релігії. «У Європі неможливо зустріти однорідне уявлення про важливість релігії в суспільстві, а значення чи вплив публічного прояву релігійних переконань буде відрізнятися за часом та контекстом. Як результат, правила в цій сфері у різних країнах будуть відрізнятися залежно від національних традицій та вимог, які визначаються необхідністю захисту прав і свобод інших та підтримки громадського порядку. Відповідно, вибір масштабу та форм таких правил неминуче залишається на розсуд держави, оскільки залежить від конкретного внутрішнього контексту» [9, § 109].

По-дев'яте, Суд обов'язково буде виконувати роль європейської наглядової інстанції за рішеннями державних судів з метою захисту прав і свобод, передбачених в ЄКПЛ. Про це йдеться у §§ 130-131 рішення «С.А.С.». Широта повноважень у виборі державою певних обмежень буде різнитись залежно від конкретних обставин. «Якщо серед держав-членів Ради Європи нема згоди

щодо відносної важливості певного питання або щодо шляхів його найкращого захисту, межі розсуду держави будуть значно ширшими. Особливо тоді, коли у справі підіймаються складні питання та шляхи вибору соціальної стратегії ... В такому випадку Суд зазвичай поважатиме вибір певної лінії поведінки законодавця, якщо вона «не є явно необґрунтованою». Зазвичай широкі межі розсуду будуть надані, якщо держава має знайти баланс між конкуруючими приватними та публічними інтересами або конвенційними правами» [18, § 78].

Але Суд оцінюватиме, чи була певна лінія поведінки держави «необхідною» та чи не вийшла держава за рамки допустимих меж вибору такої поведінки. Суд підтвердив, що ці межі «є предметом «європейського нагляду», який охоплює як право, так і рішення, в яких це право було застосовано, навіть ті, що були винесені незалежними судами» [19, § 1]. Також «завданням Суду є встановлення, чи були заходи, вжиті на національному рівні, виправданими в принципі й пропорційними» [9, § 110]. Суд також дав визначення критеріям виправданості та пропорційності вжитих заходів: «Доводи, які наводились, щоб їх виправдати, уявляються «істотними й достатніми», а самі заходи є пропорційними до легітимної мети, яку вони переслідують. Щоб зробити висновок щодо останньому критерію, Суд повинен порівняти вимоги захисту прав і свобод інших з поведінкою, в якій звинувачують заявника. Виконуючи свою наглядову юрисдикцію, Суд повинен розглядати судові рішення, що оскаржуються, з урахуванням справи в цілому» [19, § 1]. Застосовуючи це до свободи віросповідання, Суд має взяти до уваги «необхідність підтримки справжнього релігійного плюралізму, який є життєво важливим для виживання демократичного суспільства. Суд також може прийняти до уваги будь-який консенсус та спільні цінності, які впливають з практики держав сторін Конвенції» [20, § 122].

Висновки. Такими, за оцінкою Суду, є основні принципи права на свободу думки, совісті та релігії, передбаченого у ст. 9 ЄКПЛ. Саме ці принципи враховує Суд кожного разу, розглядаючи заяви про порушення даної статті. Безумовно, з точки зору дослідника ст. 9 ЄКПЛ, рішення у справі «С.А.С.» є цікавим і корисним, оскільки саме тут Суд зібрав в окремому розділі свого рішення основні принципи, які він виводив у власних прецедентах під час багаторічної практики. Складність рішення у цій справі та його неоднозначність¹ вимагали від Суду узагальнити свою усталену прецедентну практику задля обґрунтування своєї позиції. Але це зробило рішення надзвичайно корисним для дослідників і практиків, тому що в цій частині воно стало певним загальним коментарем – зауваженнями загального характеру, який уклав сам Суд і до якого ще впродовж багатьох років будуть посилатись як на базовий перелік правил і принципів, що застосовує Суд, наглядаючи за додержанням державами права особи на свободу думки, совісті та релігії.

¹ Це рішення Великої палати не було однотайним і має дуже важливу окрему думку кількох суддів. Його варто дослідити окремо.

Список літератури:

1. Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, 1950 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
2. Сорокун В. М. Міжнародно-правовий захист права на свободу совісті та віросповідання : монографія / В. М. Сорокун ; Нац. юрид. акад. України імені Ярослава Мудрого. – Харків : Константа, 2010. – 252 с. – («Бібліотека кафедри міжнар. права і держ. права зарубіжних країн Нац. юрид. акад. України імені Ярослава Мудрого за ред. проф. М. В. Буроменського»).
3. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, 1966 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_043.
4. Зауваження загального характеру № 22, 1993 р. [Електронний ресурс] : документ ССРР/С/21/Rev.1/Add.4. – Режим доступу : http://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CCPR%2fC%2f21%2fRev.1%2fAdd.4&Lang=en.
5. С.А.С. проти Франції, 2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-145466>.
6. Коккинакіс проти Греції, 1993 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57827>.
7. Рамкова конвенція про захист національних меншин, 1995 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_043.
8. Партія благодійності проти Туреччини, 2003 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60936>.
9. Лейла Шахін проти Туреччини, 1995 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-70956>.
10. Пассагну проти Франції, 1999 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58288>.
11. Кемпбелл і Косанс проти Об'єднаного Королівства, 1982 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57455>.
12. Бускаріні та інші проти Сан Маріно, 1999 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-63465>.
13. Свято-Михайлівська парафія проти України, 2007 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-81067>.
14. Арроусміт проти Об'єднаного Королівства, 1978 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-104188>.
15. Калак проти Туреччини, 1997 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58042>.
16. Мануссакіс та інші проти Греції, 1997 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58071>.
17. Серіф проти Греції, 1999 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58518>.
18. Діксон проти Об'єднаного Королівства, 2007 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-83788>.
19. Дахлаб проти Швейцарії, 2001 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-22643i>.
20. Баятян проти Вірменії, 2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-105611>.

References:

1. Yevropeys'ka konventsiya pro zakhyst prav lyudyny i osnovopolozhnykh svobod, 1950 r. [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_004. [in Ukrainian].
2. Sorokun, V. M. Mizhnarodno-pravovyy zakhyst prava na svobodu sovisti ta virospovidannya : monohrafiya / V. M. Sorokun ; Nats. yuryd. akad. Ukrayiny imeni Yaroslava Mudroho. – Kharkiv : Konstanta, 2010. – 252 s. – («Biblioteka kafedry mizhnar. prava i derzh. prava zarubizhnykh krayin Nats. yuryd. akad. Ukrayiny imeni Yaroslava Mudroho za red. prof. M. V. Buromens'koho»). [in Ukrainian].

3. Mizhnarodnyy pakt pro hromadyans'ki i politychni prava, 1966 r. [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_043. [in Ukrainian].
4. Zauvazhennya zahal'noho kharakteru № 22, 1993 r. [Elektronnyy resurs] : dokument CCPR/C/21/Rev.1/Add.4. – Rezhym dostupu : http://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CCPR%2fC%2f21%2fRev.1%2fAdd.4&Lang=en. [in Ukrainian].
5. S.A.S. proty Frantsiyi, 2014 r. [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-145466>. [in Ukrainian].
6. Kokkynakys protyv Hretsyy, 1993 r. [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57827>. [in Ukrainian].
7. Ramkova konventsiya pro zakhyst natsional'nykh menshyn, 1995 r. [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_043. [in Ukrainian].
8. Partiya blahodiynosti proty Turechchyny, 2003 r. [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60936>. [in Ukrainian].
9. Leyla Shakhin proty Turechchyny, 1995 r. [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-70956>. [in Ukrainian].
10. Shassahnu proty Frantsiyi, 1999 r. [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58288>. [in Ukrainian].
11. Kempbell i Kosans proty Ob»yednanoho Korolivstva, 1982 r. [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57455>. [in Ukrainian].
12. Buskarini ta inshi proty San Marino, 1999 r. [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-63465>. [in Ukrainian].
13. Svyato-Mykhaylivs'ka parafiya proty Ukrayiny, 2007 r. [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-81067>. [in Ukrainian].
14. Arrousmit proty Ob»yednanoho Korolivstva, 1978 r. [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-104188>. [in Ukrainian].
15. Kalak proty Turechchyny, 1997 r. [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58042>. [in Ukrainian].
16. Manussakis ta inshi proty Hretsyyi, 1997 r. [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58071>. [in Ukrainian].
17. Serif proty Hretsyyi, 1999 r. [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58518>. [in Ukrainian].
18. Dikson proty Ob»yednanoho Korolivstva, 2007 r. [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-83788>. [in Ukrainian].
19. Dakhlab proty Shveysariyi, 2001 r. [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-22643i>. [in Ukrainian].
20. Bayatyan proty Virmeniyi, 2011 r. [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-105611>. [in Ukrainian].

Sorokun V. M., Candidate of Legal Sciences, Assistant Professor, Department of International Law, Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine, Kharkov.
e-mail: vee.sor@aol.com ; ORCID 0000-0001-7602-789X

General principles of the right for the freedom of thought, conscience and religion according to “S. A. S. v. France” decision of the European Court of Human Rights

International standards of the right for the freedom of thought, conscience and religion as well as the corresponding case law of the European Court of Human Rights have not been sufficiently studied in the Ukrainian science of international public law. Contemporary researchers should have a clear understanding of what exactly comprises the catalog of international standards of this right, and how such standards are interpreted by the European Court. The Court in its 2014 decision S. A. S. v. France drew such a catalogue in a unique way. It is therefore important to analyze it for understanding and implementing this right.

The understanding of standards of the right for the freedom of conscience and religion is not static. It is constantly developed by the case law of the European Court of Human Rights. The

Court's decision S. A. S. v. France is one of the most recent and, perhaps, most controversial decisions on Article 9 of the European Convention on Human Rights, in which the Court drew a catalogue of such standards and gave its interpretation. The analysis of the most recent case law of the Court determines the actuality of this study.

The purpose of the article is to make an analysis of the main standards of the right for the freedom of thought, conscience and religion in their interpretation by the European Court in its 2014 decision S. A. S. v. France.

The article analyzes nine key standards of the right for the freedom of thought, conscience and religion as outlined in S. A. S. v. France decision. These are the principles that the Court examines each time while considering applications for violations of Article 9. From a researcher's point of view S. A. S. v. France decision is both interesting and helpful, because here the Court dedicated a special section to the key principles which it had drawn in its previous case law. The difficulty and a controversial character of the decision prompted the Court to make a compilation of its former case law in order to justify its position. This make the decision extremely helpful to the researcher because it became a certain general commentary created by the Court, and which will be referred to as to the main list of rules and principles used by the Court in many years to come.

Keywords: freedom of conscience and religion; democratic society; international standards of the right for the freedom of conscience and religion; European Court of Human Rights; limitations of the freedom of religion.